

LOKACJE NA PRAWIE NIEMIECKIM

Od XI wieku w społeczeństwach Europy obserwuje się coraz wyraźniejszą tendencję do tworzenia stanów – grup, złączonych nie przez pokrewieństwo lub zależności osobiste, lecz wspólnym sposobem życia, interesami i potrzebami, dążących do możliwie jak największego uniezależnienia się od panów feudalnych poprzez uzyskanie samorządu, przede wszystkim w zakresie prawa regulującego ich życie w różnych dziedzinach. Pierwszym wielkim środowiskiem, któremu udało się urzeczywistnić ten cel, było duchowieństwo. Postępy w dziedzinie rolnictwa i rozwój gospodarki towarowo-pieniężnej, a także przykład oraz wsparcie ze strony Kościoła przyspieszyły proces formowania się stanów wśród mieszczan i chłopów na Zachodzie. Na ziemiach Europy Środkowej dodatkowymi czynnikami sprzyjającymi rozwojowi stanu mieszczańskiego i chłopskiego były potrzeby ożywienia gospodarki w istniejących już osiedlach, przyciągnięcia kapitału i skolonizowania ziem słabiej zaludnionych. W Polsce proces ten od XIII w. przyjął postać lokacji na prawie niemieckim. Wzorców organizacyjnych dostarczyły gminy sformowane wcześniej w podobnych okolicznościach na ziemiach niemieckich, w szczególności miasto Magdeburg, posiadające spisane prawa i przywileje, i służące dokładniejszymi wyjaśnieniami i pouczeniami, także na piśmie. O sprowadzenie ludzi do nowo lokowanej gminy troszczył się „zasadzca” – przedsiębiorca (a jak widać na przykładzie Krakowa, czasem nawet spółka), mający odpowiedni kapitał i znajomości wśród mieszczan i chłopów w kraju, z którego pochodził. W zamian zyskiwał dziedziczne wójtostwo (lub sołectwo – ta nazwa przyjęła się z czasem na wsi), czyli kierownictwo gminy, sprawowane z ramienia pana miejscowości. Stroną w procesie lokacji była jednak gmina jako całość – przede wszystkim uwalniano ją od miejscowego prawa i wynikających zeń obowiązków. Z lokacjami na ziemiach polskich związane też było pojawienie się nowych form kształtowania przestrzeni miast i wsi.

Akt lokacji Krakowa 1257 r.¹

W imię Ojca i Syna i Duchu Świętego Amen. Rzeczy zasługujące na poparcie godzi się umacniać i utwierdzać dokumentami i świadkami, rozgłosem i jawnością faktu, ażeby nie mogły być zaciemnione mgłą zapomnienia lub przekręcenia. Skoro więc zrzeszenie ludzi, które jest naturalnym i za takie uchodzi, czyni sprawiedliwość na ziemi, to zrzeszenie to zarówno godnym jest poparcia przez wszystkich jak i sama sprawiedliwość. Zamierzając tedy założyć miasto w Krakowie i zgromadzić tamże ludzi z różnych stron świata, kładziemy to w uszy wszystkim, tak współczesnym jak przyszłym, że my Bolesław z łaski Bożej książę Krakowa i Sandomierza, wraz z najjaśniejszą matką naszą Grzymisławą i szlachetną naszą żoną Kingą zakładamy je na tym prawie, na

¹ *Budowa wewnętrzna Polski piastowskiej. Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej (...), przedstawił Roman Grodecki, zeszyt 20, nr III, Kraków 1924*

jakim założone zostało miasto Wrocław, z tym jednak, by trzymano się nie tego, co się dzieje we Wrocławiu, lecz co się dzieć powinno w myśl prawa i form miasta Magdeburga. A jeśliby jakaś wątpliwość co do tego powstała, wątpiący powinni się uciec do prawa pisanego.

Przede wszystkim więc tego trwale pragniemy przestrzegać i wójtom naszym: Gedkowi zwanemu Stilvoyt, Jakubowi niegdyś sędziemu w Nysie i Dytmarowi zwanemu Wolk, którzy stanęli osobiście przed naszym obliczem, obiecujemy przestrzegać niewzruszenie, iż wszyscy mieszczenie mieszkający w tym mieście nie mają nam dawać ani czynić jakiegokolwiek daniny od osób swoich lub mieszkań, własnych, lub należących do miasta, przez przeciąg lat sześciu, prócz czynszów ze sklepów, gdzie się sukno sprzedaje i ze sklepów przekupniów, które w języku ludu nazywają się kramy, z których – skoro tylko je własnym kosztem i pracą wybudujemy, bo i to im obiecaliśmy, pięć części czynszu nam przypadnie, zaś szóstą część pobierać będą wymienieni wójtowie; to jednakowoż nie z prawa, lecz dzięki naszej szczególnej łasce. Gdy zaś minie owe sześć lat, to z każdego siedliska obowiązani będą płacić nam $\frac{1}{2}$ tuta wedle wagi niemieckiej srebra, jakie będzie w użyciu wówczas, gdy wypadnie termin płacenia; jednakże co się tyczy zakładów rzeźników, piekarzy i szewców, nadajemy wójtom prawo i swobodną władzę zatrzymania ich sobie lub wieczyściego przekazania ich dowolnie innym, tak, że posiadacze wspomnianych zakładów mają być na wieki wolni od wszelkiego czynszu. Wójtowie zaś w tym mieście po skończeniu się wolnizny zajmą co szóste siedlisko ze wszystkich i swobodnie; nie mają ich jednak dzierżyć z prawa, lecz z naszej szczególnej łaski. Podobnie inne siedlisko poza miastem, gdzie bydło będzie zabijane, swobodnie posiadać będą i prawem dziedzicznym. Przyzwalamy także i obiecujemy niewzruszenie przestrzegać, aby wójtowie wymienieni swobodnie bez wszelkiej opłaty i cła naszego wieczyście towary swoje przewozili i przechodzili przez całe nasze władztwo i księstwa; inni zaś mieszkańcy tegoż miasta przez dziesięć lat tąż samą mają cieszyć się wolnością.

(...) Pragniemy także i obiecujemy temu miastu, ażeby dla uprawy rolnej, pastwisk i innych pożytków posiadali prawem dziedzicznym wieś, która się pospolicie Rybitwy zowie ze wszystkimi tejsze wsi przynależnościami prócz tylko jezior oraz z całym terytorium, jakie się znajduje między miastem a rzeką Prądnikiem, zataczając koło od wymienionej wsi Rybitwy aż do wsi zwanej Krowodrza, tak, że i sama wieś Krowodrza wraz ze swymi przynależnościami ma być włączoną (...).

Również na tejsze rzece odstępujemy wójtom, lub tym, na rzecz których uczyniliby oni nadanie, dwa nasze młyny i trzeci, który był własnością braci z Miechowa oraz czwarty, który był mnichów z Jędrzejowa (...).

Również nadajemy miastu prawo używania rzeki Wisły z obu brzegami od granic Zwierzyńca aż do granic klasztoru w Mogile w ten sposób, że w niej będzie wolno swobodnie łowić ryby (...).

Oddajemy również na wieki na użytek tegoż miasta cały las w górnej części Wisły, który nazywa się Chwacimiech. Nadajemy także wspomnianym wójtom

30 łanów frankońskich wolnych od wszelkiego podatku i służby i od wszelkiego prawa książęcego i od jakiegokolwiek czynszu w dziedziczne posiadanie.

A ponieważ zasadą prawa jest, że powód powinien stawać przed sądem właściwym dla pozwanego, zarządzamy i pragniemy, ażeby gdy któremuś z mieszczan tego miasta wypadnie wnieść skargę na Polaka krakowskiej diecezji, to prawa swego ma dochodzić wobec sędziego tegoż Polaka; i na odwrót, jeżeli Polak mieszczanina pociągnie przed sąd, to wójtowie rozstrzygną sprawę i wykonają wyrok.

To także nam ciż wójtowie przyrzekli, że żadnego przypisańca naszego lub Kościoła, albo też czyjegokolwiek innego, lub również wolnego Polaka, który mieszkał dotychczas na wsi, nie uczynią swoim współobywatelem, ażeby z tego powodu nie opustoszały włości rolnicze nasze lub biskupie czy też kanoników lub innych ludzi.

Również to na wieki przyznajemy wójtom i wszystkim mieszkańcom tegoż miasta (...) ażeby żaden z nich ani nie wyruszał ani nie wysyłał w swoim zastępstwie nikogo na wyprawę zaczepną lub odporną poza księstwo (...).

Działo się to na wiecu koło wsi, która się nazywa pospolicie Koporyna, roku od Wcielenia Pańskiego 1257, 5 czerwca (...).

1. Kto i kiedy wydał ten przywilej?

.....

- 2.* Dlaczego użyto sformułowania „miasto w Krakowie”?

.....

.....

.....

3. Skąd pochodziły i jaką miały postać prawa, mające obowiązywać w nowym mieście?

.....

.....

.....

4. Wskaż ludzi odpowiedzialnych za powstanie nowego miasta, opisz ich rolę i przywileje, przysługujące z tytułu powziętych obowiązków.

.....

.....

.....

.....

* Pytanie trudniejsze

5. Wymień świadczenia, których oczekiwał książę od mieszczan. Jakie obiecywał im ulgi i przywileje, i dlaczego?

.....

.....

.....

.....

.....

6. Wymień dziedziny gospodarki, przewidziane dla miasta. Czy słuszny jest pogląd, że miasto miało być – przynajmniej początkowo – samowystarczalne? Jeśli tak, to jakie świadectwo wydaje ten dokument gospodarce krajowej?

.....

.....

.....

7. O jakich rzemiosłach mówi się szczegółowo w dokumencie i dlaczego właśnie o nich?

.....

.....

.....

8. Czy w mieście mógł osiedlić się każdy przybysz? Jak rozumieć określenie „Polak”, pojawiające się w dokumencie?

.....

.....

.....

9. Jaka zasada regulowała stosunki między mieszczanami i „Polakami”?

.....

.....

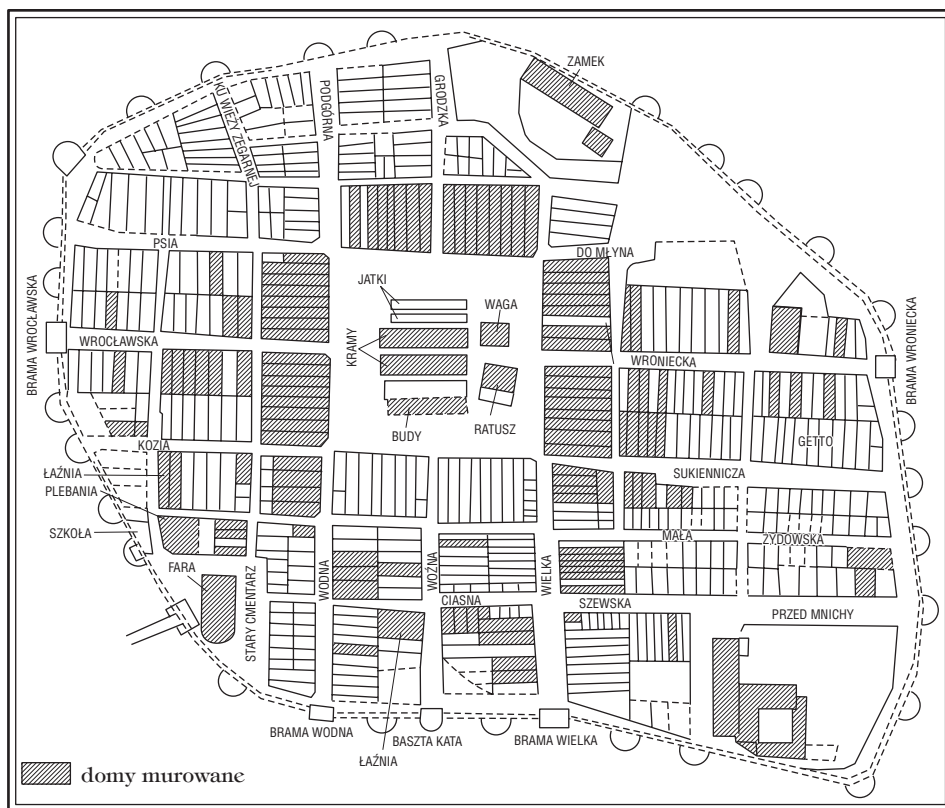
.....

10. Wskaż zawartą w dokumencie definicję stanu. Jaki charakter ma ta struktura i na czym, wedle oświadczenia wystawcy dokumentu, polega jej wartość?

.....

.....

.....

Plan średniowiecznego Poznania²

1. Wskaż cechy charakterystyczne miasta lokowanego na prawie niemieckim.
 - a) Układ ulic.
.....
 - b) Najważniejsze budynki w mieście.
.....
 - c) Czym różni się zabudowa przyrynkowa od innych dzielnic miasta, i o czym to może świadczyć?
.....
2. Wyjaśnij pochodzenie nazw takich ulic, jak Szewska, Sukiennicza, Do Młyna, Grodzka, Wroclawska i Mała Żydowska.
.....
.....
.....

² Wacław Ostrowski, *Wprowadzenie do historii budowy miast*; Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1996

Zasady lokacji gmin wiejskich były zbliżone do miejskich, zaś obowiązujące w nich „prawo niemieckie” było wręcz to samo, jak widać na poniższym przykładzie.

Lokacja wsi w Radlinie³

W imię Pańskie. Amen. (...) my, komes Jan, syn Czechosława z Galewa razem z bratem naszym Wojciechem (...) dziedzictwo nasze Radlinem pospolicie zwane, Marcinowi zwanemu ze Staniewa i jego dziedzicom powierzyliśmy w celu lokacji na prawie niemieckim, tym mianowicie prawem, którym mieszczanie i miasto Nowy Targ [Środa Śląska] (...) się posługuje, tym układem i kształtem, iż mieszkańcy wspomnianej wsi przez poszczególne lata z każdego łanu małego w dzień św. Marcina płacić będą obowiązani 2 miary pszenicy, 4 miary żyta, 6 miar owsa na miarę pyzdorską, wiardunek srebra będącego w obiegu, i ten czynsz zawozić będą obowiązani na nasz dwór bliższy. Ażeby ci uprawiający rolę we wspomnianej wiosce mogli wypłacić to wszystko, otrzymując 9 lat wolnych od wszelkich danin i opłat.

Wspomniany Marcin zaś, sołtys, i jego spadkobiercy z tytułu lokacji siódmy łan z pełnym prawem i władaniem, jak to i my w naszych włościach, swobodnie będą posiadali. Ogrody zaś dwa we wspomnianej wsi sołtys i jego potomkowie z całym czynszem i pożytkiem na swoją korzyść obejmą. I co trzeci denar z każdej sprawy sądzonej. Daliśmy także (...) Marcinowi (...) i jego dziedzicom możliwość wystawiania młynów, ile tylko będą mogli w tym dziedzictwie; karczmę, jatkę, sadzawkę z uprawnieniami, o jakich wyżej, będą mieć dla siebie, i sukna także będą mogli sprzedawać. Dajemy Marcinowi sołtysowi i jego potomkom moc sądzenia; ucięcia głowy i obcięcia członków tym, którzy by zawinili we wsi wspomnianej. (...) Chcemy ponadto (...) ażeby wspomniany Marcin i jego następcy mieli moc chwytania zajęcy, kuropatw (...), łowienia ryb w wodach wspomnianego dziedzictwa, w którejkolwiek części się znajdują. Wreszcie wspomniani wieśniacy wóz nam z dwoma końmi przyprowadzać mają na wyprawę wojenną. Kościołowi zaś dwa łany wolne dajemy także (...). Dano w Koźminku, w roku Pańskim 1291, w dniu św. Urbana papieża i męczennika w przytomności Jana, (...) sołtysa ze Staniewa, Piotra Łaziebnika.

1. Wskaż ograniczenia wolności gospodarczej w Radlinie.

.....

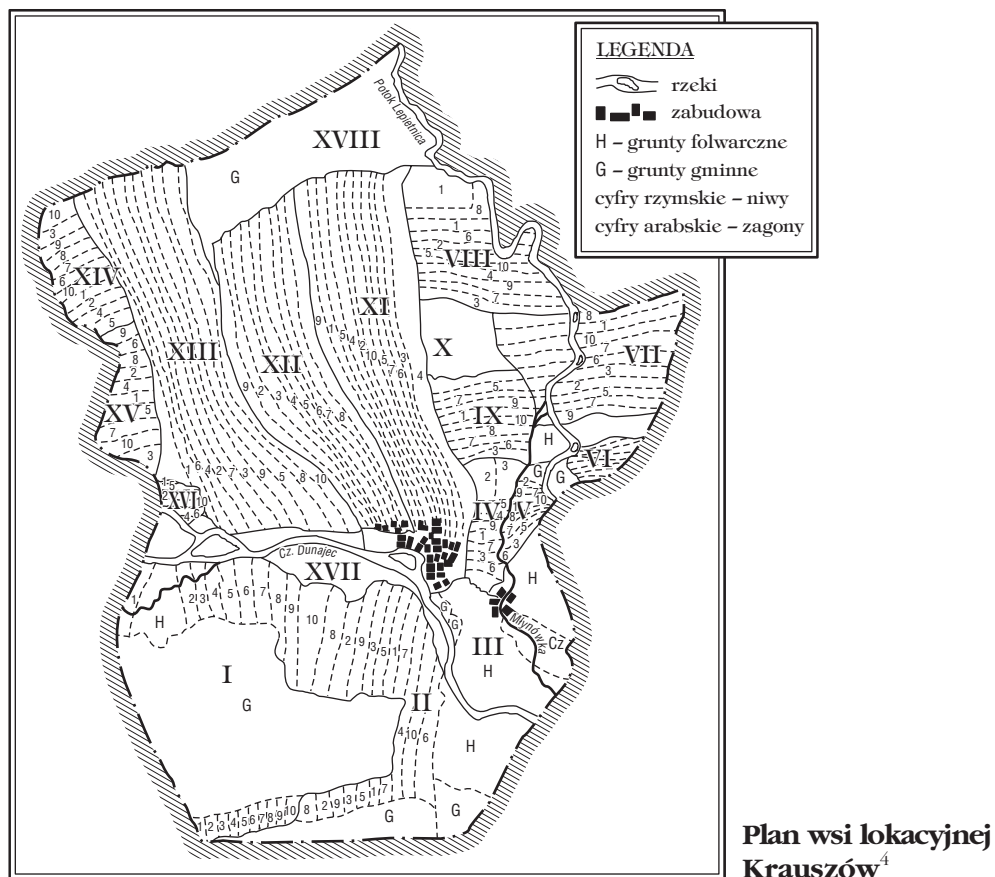
2. Opisz prawa i przywileje sołtysa, jego uprawnienia i obowiązki. Do jakich kategorii społecznych było zbliżone położenie sołtysów gmin na prawie niemieckim?

.....

³ *Sytuacja wsi feudalnej do XV wieku. Teksty źródłowe do nauki historii w szkole*, opr. Wacław Korta, z. 7, Warszawa 1952

3. Porównaj zobowiązania mieszczan i chłopów w stosunku do pana.

Wieś stanowi zwarte skupisko zabudowań. Pola dzielą się na niwy (dworskie i chłopskie). Niwy zaś podzielone są na zagony; każde z gospodarstw ma po jednym zagonie na każdej z niw. Powierzchnia zagonów ze wszystkich niw daje w sumie powierzchnię gospodarstwa (łan, pół- czy ćwierćłanek).

⁴ *Zarys historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce*, t. I, pod red. Janiny Laskiewiczowej, Warszawa 1964

1. Czy na podstawie planu potrafisz określić rolę, jaką odgrywała w tej wsi kolektywna praca wszystkich gospodarzy?

.....

2. Czy na niwowy układ wsi mógł mieć wpływ karczunek lasów?

.....

3. W jakiej mierze układ niwowy przyczyniał się do równości wśród chłopów?

.....

.....

.....

4. Czy układ niwowy ułatwiał, czy też utrudniał stosowanie trójpolówki? Uzasadnij odpowiedź.

.....

.....

.....

.....

.....

5. Zamałuj grunty należące do folwarku.